

oblikovanje hijerarhije centara ili mreže unutar fizičke infrastrukture. Kulturna obilježja zemalja srednjoistočne Europe izrastaju iz zajedničkoga povijesnog razvoja i iskustva ranoga Srednjeg vijeka, iskustva koje se temelji na slavenskom etničkom podrijetlu i njemačkoj lingvističkoj dominaciji. Utjecaj germanskoga kulturnog kruga očitovao se kroz poticaj stanovništvu na bavljenje rudarstvom, obrtništvom i poljodjelstvom te razvojem urbanih centara. Uz te elemente, važnu ulogu odigrala je prisutnost brojčano velike i kulturološki žive židovske trgovinske i intelektualne komponente.

Procjenom kako je srednjoistočni europski prostor politički stabilniji i ekonomski snažniji od Istočne ili Jugoistočne Europe, te saznanjem o kulturnoj bliskosti Srednjoistočne Europe Zapadnoj, veći broj autora nastoji poboljšati izgled za uspješnu transformaciju onoga što podrazumijevaju pod prostorom makro-regije Srednjoistočna Europa.

Što se tiče migracija na promatranom području, bolja ekonomska situacija u Srednjoistočnoj Europi i njezina blizina Zapadu odredit će ovaj prostor kao međuodredište izbjeglica s Istoka, a u duljem razdoblju kao "migracijsku tampon-zonu pri dotoku migranata na Zapad" (Drbohlav). Građani država na području Srednjoistočne Europe migriraju manje nego građani Istočne i Jugoistočne Europe, a kada migriraju, to je najčešće u države Srednjozapadne Europe, pa tako ostaju unutar tzv. srednjoeuropskog migracijskog sustava.

Određujući položaj srednjoističnog dijela regije spram zemalja s kojima graniči, te analizirajući demografska nesuglasja koja

postoje u pojedinim zemljama, ova knjiga pokušava znanstveno odrediti sadašnjost i blisku budućnost cijeloga europskog kontinenta. Radovi su bogato ilustrirani, s dvadeset tabela i tridesetjednim grafikonom ili kartografskim prikazom. Raznolikost pristupa pojedinim podtemama, brojnost argumenata znanstvenika iz raznih zemalja među kojima su i neki koji ne pripadaju srednjoeuropskom kulturnom krugu i dojmljiv zaključak urednika čine ovu knjigu svojevrsnom sintezom određivanja pojma Srednja Europa, kako u geografskom tako i u političkom, gospodarskom i organizacijskom smislu.

Sonja Podgorelec

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

E-mail: spodgor@public.srce.hr

Milan Mesić

**Ljudi na čekanju - pogledi na
povratak: hrvatske i
bosanskohercegovačke izbjeglice i
raseljenici**

Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo,
1996, 122 str.

Knjiga Milana Mesića rezultat je međunarodnog istraživanja o izgledima povratka i reintegracije hrvatskih i bosanskohercegovačkih izbjeglica provedenog tijekom druge polovine 1993. i prve polovine 1994. Knjiga se sastoji od dva dijela. U prvom je dana tipologija izbjeglica i raseljenih osoba sastavljena na osnovi sakupljenih osobnih svjedočanstava. Autor je ustanovio šest osnovnih kategorija, odnosno tipova

izbjeglica i raseljenih osoba: anticipirajuće izbjeglice/anticipirajući raseljenici, poluizbjeglice/poluraseljenici, iznuđene izbjeglice/iznuđeni raseljenici, ratne izbjeglice/ratni raseljenici, prognanici, bivši zatočenici prognanici. Tipologija je temeljena na sociopsihološkim elementima predizbjegličkih iskustava i poslijeizbjegličkih perspektiva pojedinih izbjegličkih (raseljeničkih) skupina.

Drugi dio knjige prikazuje rezultate anketnog ispitivanja izbjeglica i raseljenih osoba (prognanika) o izgledima povratka i stavovima prema suživotu. Anketirane su dvije glavne skupine ispitanika: hrvatski raseljenici i bosansko-hercegovačke izbjeglice u Hrvatskoj, te njihove dvije podskupine: hrvatske i bosansko-hercegovačke izbjeglice u Mađarskoj i Njemačkoj. Sastavljena su dva posebna i dva izvedena upitnika sa zajedničkom jezgrom što su je činile baterije pitanja o razlozima izbjeglištva i izgledima povratka, te skala etničke distance. U upitniku za bosansko-hercegovačke izbjeglice konstruirana je skala stavova glede budućnosti Bosne i Hercegovine, a u upitniku za hrvatske raseljenike i izbjeglice skala stavova o budućem položaju Srba u Hrvatskoj. Ukupno je anketirano 1.248 ispitanika: 465 bosansko-hercegovačkih izbjeglica u Hrvatskoj, 463 raseljene osobe (prognanika) u Hrvatskoj, 200 bosansko-hercegovačkih izbjeglica u Mađarskoj i 120 hrvatskih izbjeglica u Njemačkoj.

S obzirom da predizbjeglička iskustva, odnosno razlozi izbjeglištva, trajno utječu na spremnost za povratak, anketa je započela s tim pitanjem. Iako su ponuđene alternative odgovora slijedile tipologiju izbjeglištva do

koje je autor došao produbljenim intervjuima, nalazi su mogli služiti samo kao indicacija tipologije s obzirom na konstrukciju uzorka. Naime, zbog nedostatka podataka u dosadašnjim popisima, neprestanih promjena u izbjegličkom tijelu, čestih seljenja, a i nedostatka novca (da bi uzorak bio veći, glavnina ispitanika potražena je tamo gdje je koncentrirana, u organiziranom smještaju) nije se moglo znati koliki je udio tipova izbjeglica u ukupnoj populaciji, te se nisu mogle odrediti ni njihove kvote u uzorku. Blok pitanja o predizbjegličkom iskustvu i o razlozima izbjeglištva, autor završava s pitanjem "Kako se Vi, nakon svega, osjećate?" Najzastupljeniji tip odgovora autor naziva "pomirenje s položajem izbjeglice", pomirenje što je olakšano nadom da će se iz toga nekako izvući. Preostala dva tipa ("umjereni optimisti" i "psihički slomljeni ljudi bez vjere u budućnost") podijeljena su na iste proporcije. Na izbor između ponuđenih odgovora većinom su utjecale nezavisne varijable (spol, dob, obrazovanje, regionalno porijeklo) od kojih je posebno signifikantan utjecaj vjere na proživljavanje izbjegličke situacije (za razliku od nacionalnog identiteta), te autor predlaže budućem istraživaču problema da tome posveti posebnu bateriju pitanja.

Zanimljivi su rezultati na sklop pitanja o odnosu sredine primitka spram izbjeglica i raseljenika. Autor pretpostavlja da su hrvatski raseljenici imali veća očekivanja, pa više od izbjeglica iz Bosne i Hercegovine ističu neprijateljski odnos novih sredina. U prilog autorova tumačenja idu odgovori na isto pitanje bosansko-hercegovačkih i hrvatskih izbjeglica u Njemačkoj, između kojih nema razlika.

Temeljnim problemom istraživanja M. Mesić označava izgleda povratka. Samo 16,6% ispitanika uvjereni su da će se vratiti, dok relativna većina (44,7%) misli da će se vratiti samo manji dio izbjeglica. Anticipirajući tip izbjeglica manje vjeruje u povratak od onih izbjeglica koji su imali traumatična iskustva. Autor to objašnjava većom oprežnošću prvih, koji su prije stvarne opasnosti napustili svoj dom. Ta opreznost će ih zadržavati i u povratku, tvrdi autor. Osim toga, što su ljudi obrazovaniji, mlađi, porijeklom iz gradova, te imaju obitelj na okupu, manje se žele vraćati.

Na kraju knjige, autor analizira zasebne dijelove upitnika koji se odnose na pitanja budućnosti Bosne i Hercegovine, odnosno na pitanje statusa etničkih Srba u samostalnoj Hrvatskoj državi. Prva su pitanja postavljena izbjeglicama iz Bosne i Hercegovine, a druga hrvatskim raseljenicima i izbjeglicama iz Hrvatske u Mađarskoj i Njemačkoj. Nešto više od trećine svih ispitivanih izbjeglica iz Bosne i Hercegovine vjeruje da će u Bosni i Hercegovini razni narodi i vjere moći nakon rata opet živjeti zajedno. Većina je ispitanika koji su dali taj odgovor starija i sa sela. Pesimizam glede rješavanja izbjegličkog problema u većoj mjeri izrazili su mlađi i obrazovaniji ljudi. Prema očekivanjima, kaže autor, Hrvati iz Bosne i Hercegovine daleko su skeptičniji glede suživota od Muslimana-Bošnjaka.

U zadnjem poglavlju knjige autor rezultate ljestvice stavova o izgledima ponovnog suživota sa Srbima u Hrvatskoj podvrgava faktorskoj analizi. Izlučena su tri faktora koji objašnjavaju ukupno 56% varijance. Mišljenja okupljena u prvom faktoru autor naziva multikulturalističkim,

čemu su skloniji gradski stanovnici. Drugi faktor okuplja protivnike posebnih etničkih prava Srba u Hrvatskoj, čemu su skloniji manje obrazovaniji ljudi sa sela. Treći faktor izražava ekstremnu orijentaciju (protjerivanje, zamjenu ili separiranje Srba u Hrvatskoj) čemu su isto tako skloniji manje obrazovani stanovnici sela.

Kada bismo u jednoj rečenici pokušali sažeti zaključke ovog vrijednog istraživanja rekli bismo da povratak izbjeglica i raseljenika najviše ovisi o dobi, obrazovanju, zanimanju, vrsti smještaja, regionalnom porijeklu, razlozima izbjeglištva i religiji.

Osim toga, prikazana građa nije potpuno iscrpljena, pa s radozalošću očekujemo daljnji rad na dugo zanimljivoj temi. Rad bi, između ostalog, mogao uključiti i kontrolne skupine koje reprezentiraju neizbjegličke populacije iz kojih dolaze izbjeglice i raseljenici, te omogućiti usporedbu među njima.

Ovo istraživanje korisno je i kao preporuka državnoj administraciji koja treba usmjeriti dodatni trud u stimuliranju mladih, obrazovanih gradskih stanovnika na povratak. Bez njih oživljavanje napuštenih mjesta i cijelog područja bit će vrlo teško, zaključuje autor.

Jelena Zlatković Winter

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

E-mail: jwinter@public.srce.hr